

Expedient	97/2010
Interessat	DEPARTAMENT DE CULTURA I PATRIMONI DEL CONSELL DE MALLORCA. DIRECCIÓ INSULAR DE PATRIMONI HISTÒRIC
Objecte	EXPEDIENT DE NOVA DELIMITACIÓ (AMPLIACIÓ) DEL BÉ D'INTERÈS CULTURAL, AMB CATEGORIA DE CONJUNT HISTÒRIC, A FAVOR DEL NUCLI ANTIC DE PALMA
Municipi	PALMA

Informe Tècnic

1. ANTECEDENTS

Al llarg dels anys 60, a l'empara de la llei de 1933, es varen declarar al conjunt de l'estat tot un seguit de nuclis històrics com a d'interès *històrico-artístico*, com Sevilla, Màlaga, Tarragona, Girona, Alcalà d'Henares, etc. Entre aquest grup també es va incloure la declaració de part del nucli antic de Palma, en virtut del decret 1842/1964, d'11 de juny de 1964 (BOE 158, 2 de juliol de 1964). Tots aquests conjunts, s'han anat ampliant al llarg dels anys, per tal d'adaptar-los a l'evolució i canvis soferts al centres històrics i per incorporar els eixamples, i altres barris que, en el seu moment, no se'ls considerà amb valors patrimonials.

L'àmbit d'aquesta declaració, tal i com queda recollit als informes i memòries que acompanyen l'expedient, així com la planimetria adjunta i que es publicà al mencionat BOE, estableix que aquesta declaració comprèn tres zones:

“ a) *Zona histórico artística propiamente dicha. - Que será protegida en todo su carácter y ambiente.*

b) *Zona de respeto. - Que afecta únicamente a los volúmenes de edificación, con el fin de proteger la silueta urbana.*

c) *Zona de ordenación especial. - Para la ambientación de determinados monumentos o espacios urbanos. “*

La zona històrico artística, que comprendria l'àmbit amb més grau de protecció, també es veu configurada per tres agrupacions diferents, i que també quedaria reflectit a la documentació escrita i gràfica integrant de l'expedient. Aquestes zones serien les definides com “ *I Zona de la Almudayna* ” , “ *II Zona de la Lonja* ” , “ *III Zona: comprende la C. San Miguel desde la Pl. Mayor hasta Santa Catalina de Sena* ” , “ *IV Zona : Plazas de Mercadal (hoy Obispo Miralles) y Cuartera* ” .

A la documentació obrant a l'expedient no apareix la descripció literal de les zones anomenades de respecte ni les anomenades d'ordenació especial.

Per altra banda, a la documentació planimètrica, es pot observar una cinquena zona, corresponent al carrer Verí, grafiada com a zona *històrico-artística*, però no especificada a la descripció literal.

Pocs anys després ja es comença a considerar aquesta delimitació com inadequada per a la correcta protecció del nucli antic de Palma i, el 1973, el Ministeri d'Educació i Cultura, ja emet un informe on assenjala que les transformacions urbanístiques i el creixement turístic poden afectar negativament a la conservació del nucli històric i per tant conclou que “[...] se hace

necesario, completar, y ampliar el ámbito de la Protección Legal por medio de una nueva delimitación, que encauce en forma definitiva todas las actividades constructivas y, sobre todo, evitar que nuevas reformas puedan llegar a destruir todos los esfuerzos de conservación, realizados hasta el presente momento[...]”.

A sol·licitud el Ministeri, la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, va emetre un informe, el febrer de 1974, on s’assenyalava que l’ampliació plantejada pel Ministeri, era molt necessària i convenient i fins i tot proposava un àmbit major que el contemplat pel ministeri, per tal de protegir, de possibles intervencions poc respectuoses amb la ciutat històrica, el front marítim de la ciutat

Amb el vist i plau de l’Acadèmia, el Ministeri remet escrits a l’Ajuntament de Palma, notificant-li la voluntat d’iniciar el procediment de declaració de l’ampliació de l’àmbit protegit, a la que l’Ajuntament s’adhereix, tot i proposant una delimitació alternativa a la considerada pel Ministeri.

A la vista dels informes favorables, i per Resolució de la Direcció General del Patrimoni (Resolució 8274, BOE 94, 19/04/1976), s’incoà expedient d’ampliació de la declaració del conjunt històric-artístic de Palma.

L’any 1980, l’Ajuntament de Palma remet certificat on recull acord del Ple municipal on torna a plantejar la necessitat d’ampliar la zona declarada *històric-artística* a la vegada que especifica “*[...] en la actualidad está en revisión el Plan de ordenación de Palma, y es probable, por ser ello una opinión comúnmente sentida de que la futura ordenación urbanística, recoja como zona histórico-artística la totalidad del antiguo casco de la Ciudad de Palma [...]*”.

Malgrat això i als diferents escrits remesos per l’Ajuntament, on continua postulant l’ampliació del conjunt (7 d’abril de 1994, 15 d’abril de 1994), la tramitació no va continuar i l’11 de maig de 1995, i en virtut de l’article 9.3 de la llei 16/1985, de 25 de juny, del patrimoni històric espanyol, l’ajuntament presentà denúncia de mora i, en no obtenir resolució en els termes establerts a aquesta llei, l’expedient restà caducat.

Per tant, l’àmbit que quedà com a *històric-artístic* (BIC segons la disposició addicional primera de la Llei 16/1985) és aquell que quedà definit a la declaració inicial de 1964.

Per la seva banda, i tal com ja plantejava l’Ajuntament, des de la dècada dels 80, quan començava a revisar la seva normativa urbanística, el PGOU donà un tractament global com a monument a l’Àrea de règim singular, Centre Històric (plànols d’ordenació D2: 1a, 1b, 1c) i que abraça fins a les actuals avingudes, assenyalant “*[...] el territorio así definido y delimitado, con un particular valor histórico-artístico y urbanístico-arquitectónico, se considera como un único conjunto monumental por sus valores físicos y socio-culturales [...]*”.

2. NECESSITAT D’UNA NOVA DELIMITACIÓ DE CONJUNT HISTÒRIC DE PALMA

Tal i com s’ha exposat fins ara, l’àmbit declarat BIC no es correspon amb tota l’extensió del què cal considerar com a ciutat històrica de Palma i que es correspondria, en un primer estadi, amb la ciutat intramurs, per ser l’espai per on s’estengué la ciutat des dels seus orígens fins al segle XIX. Tot i això, sense que es pugui oblidar que per

possibilitar el seu enteniment global com a realitat històrica, s'hauran d'establir polítiques destinades a la protecció i conservació de la resta del teixit urbà que configura el conjunt de la ciutat, amb els seus successius creixements, i les diferents polítiques urbanístiques que els han anat configurant.

Un exemple d'això és la recent declaració com a Conjunt Històric del Jonquet.

Observant la declaració del 64 es pot veure com aquesta, seguint la conceptualització que es tenia sobre allò que constituïa el patrimoni, es va fer seguint criteris de monumentalitat i no històrics, i per això, és allà on es troben els grans edificis històrics religiosos o els grans edificis civils, principalment gòtics i barrocs (dels que s'inclou un inventari a l'expedient del 64), on s'estableixen les zones que gaudirien de la màxima protecció, mentre que la resta del conjunt, amb edificacions menys monumentals o fins i tot amb espais públics tan significatius com el Passeig del Born o La Rambla (per citar dos eixos fonamentals de la configuració de la ciutat històrica), queden inclosos com a zones de respecte.

Per tant, entenem que la declaració realitzada el 1964 tal vegada vàlida per a la conjuntura dels anys 60, resulta avui inadequada i parcial respecte al teixit històric real de la Ciutat de Palma.

I això és així perquè, tant el concepte d'allò que conforma el patrimoni cultural, com a la legislació nacional i internacional encarregada de la seva regulació i protecció, no sols ha ampliat les tipologies dels béns susceptibles de ser protegits (industrials, arquitectura popular i del segle XX, béns etnològics, patrimoni immaterial, etc.) sinó, sobretot, perquè ja no es parteix d'una valoració aïllada, pels seus valors estilístics o històrics dels monuments, sinó que es destaca sobre tot la necessitat de protegir i conservar el seu entorn, natural o antropitzat i la història urbana de cada població. Per tant, a l'hora de plantejar polítiques de protecció en els conjunts urbans, tan importants com els edificis, són també els seus traçats viaris històrics, es a dir les seves places, carrers, jardins, etc. i tots els elements que la conformin, i no sols els elements amb caràcter monumental.

3. PALMA INTRAMURS. CARACTERÍSTIQUES I EVOLUCIÓ.

L'origen i desenvolupament de la ciutat de Palma es localitza fins al segle XIX dins del perímetre de les actuals Avingudes. En aquest territori, en un creixement concèntric entorn al nucli de l'Almudaina, es localitza la gènesi de la ciutat, que arriba a ocupar aquesta extensió ja en època islàmica i on se segueix desenvolupant en època medieval i moderna. No és fins a finals del segle XIX que es planteja l'enderroc de les muralles i la possibilitat d'edificar a les "zonas polémicas", superant el perímetre descrit i plantejant la construcció de l'eixample de la ciutat.

Molts d'estudis plantegen la instal·lació del primer nucli romà sobre un suposat poblat talaiòtic, fet que no s'ha pogut constatar arqueològicament. Amb la conquesta romana (123 aC) se situa la ciutat de Palma en un nucli elevat i proper al mar, a l'actual barri de

l'Almudaina. Els límits de la ciutat romana estan encara en procés d'estudi, però ocuparien diferents espais al llarg de 4 segles. El nucli emmurallat tardà es situaria entre els carrers Morey, Miramar, plaça de Cort, Santa Eulàlia. Les darreres excavacions han posat al descobert altres punts d'ocupació romana més allunyats d'aquest espai neuràlgic, com les restes a l'actual bastió d'en Berard, al barri de la Calatrava.

Amb la incorporació de les Illes a l'emirat omeia de Còrdova, l'any 902, s'inicia un període de creixement que donarà a Madina Mayurqa la superfície que mantindrà fins al segle XIX. Alguns autors defensen que això es produí en dues fases, delimitades per dos recintes emmurallats concèntrics. En qualsevol cas, el més ample és el que s'ha pogut documentar arqueològicament, i el que serà reutilitzat en època cristiana fins que queda obsolet en el segle XV, superposant-se amb el renaixentista que es comença a construir en el segle XVI. Aquesta superfície, emperò, no fou del tot urbanitzada en època islàmica, romanent com a horts i necròpolis alguns espais perifèrics intramurs. El nucli de poder es trobava a l'alcàsser (reutilitzat més tard com a palau cristià), i la ciutat es dota de mesquites, banys, mercats, infraestructures hidràuliques, i d'un entramat urbà irregular. Molts d'aquests elements s'han anat constatant arqueològicament a diferents sondejos i excavacions, mentre que d'altres són encara pendents de documentar.

Amb la conquesta cristiana de 1229 es dona inici a la transformació del nucli existent en la Ciutat de Mallorca. S'urbanitzen alguns dels espais lliures intramurs, com la Calatrava o el Puig de sant Pere, que es doten de traçats més regulars. A partir de 1300, Jaume II promou la realització d'obres civils d'envergadura, que actualment s'identifiquen amb els monuments més rellevants d'època gòtica (La Seu, Palau de l'Almudaina, etc), mentre que altres espais urbans són ocupats per les noves fundacions religioses. Pel que fa a l'arquitectura domèstica, que encara avui en dia és en procés de coneixement, se sap que després de la conquesta és adaptada a les tipologies catalanes, i que les cases benestants són decorades amb pintures murals i enteixinats policroms. Cap al segle XV es produeix una tendència a l'ampliació dels immobles a partir de l'adquisició d'altres adjunts. A determinades zones, sorgeixen tipologies que conjuguen habitatge i comerç, amb pòrtics oberts al carrer, o amb espais de botiga i altell amb accés directe des de la via pública. Tots aquests fenòmens es constaten arqueològicament als habitatges de Palma, tant en el subsòl com en restes imbricades en l'arquitectura.

Cal tenir en compte, que el substrat urbà i arquitectònic de Palma queda fixat en aquest moment, i que a partir d'aleshores, amb l'excepció de determinats traçats urbans de nova planta, quasi mai no es produiran enderrocs *a fundamentis*. És a dir, que les adaptacions i ampliacions de casals es faran reutilitzant murs i estructures anteriors, fet que dota l'actual teixit urbà d'una gran riquesa arqueològica en horitzontal i en vertical.

Durant l'edat moderna, predomina en la concepció de la ciutat el concepte de "plaça forta", on es prioritza la funció militar i estratègica per sobre d'altres, com la comercial o la poblacional.

En el darrer terç del segle XVI es comença la construcció del recinte abaluartat, que es perllongarà fins al 1805 i que seguirà la línia de les muralles medievals, que en part desapareixen o queden cobertes pels nous murs. A més, l'any 1603 es desvia el llit de la Riera, generant un gran eix viari intramurs entre la Rambla i el Born. Pel que fa al nou recinte, després de diversos canvis en el programa original, aquest es defineix a partir de deu baluards, vuit portes d'accés, dos revellins i una tenalla, a més dels corresponents fossats, barbicanes i edificacions complementàries. La tenalla, del 1670 i situada entorn a la plaça anomenada avui del Fortí, va suposar una innovació d'ascendència holandesa al sistema defensiu renaixentista, per reforçar el flanc de migjorn. Les "zones polémicas" completaran l'estratègia defensiva moderna, reservant un espai inedificable a l'exterior del recinte, que a la pràctica impossibilitarà el creixement de la ciutat fins a la seva abolicció.

L'espai de la ciutat intramurs estarà dominat durant aquests segles per l'augment de convents i monestirs, i per una preeminència dels casals nobiliaris. La concentració de la població a determinades zones, com també de l'activitat comercial i artesanal, provocarà un desequilibri entre algunes zones d'una alta densitat de població amb d'altres, que gaudiran de molt millors condicions d'habitabilitat.

Pel que fa a les cases, en el segle XVI algunes introdueixen tímides decoracions renaixentistes sobre les tipologies gòtiques, com finestres o elements esculpturats, i en alguns casos es remodelen els patis. En els segles XVII i XVIII l'esplendor de l'estament nobiliari durà a l'ampliació i redisseny de nombrosos casals, que en molts de casos es produirà a partir de l'adquisició d'immobles veïns, que en ocasions s'unificaran en façana. En d'altres casos, però, aquestes unions són encara avui diferenciables, ja sigui en façana o en interior. Els patis esdevenen en aquest moment un espai clau de diferenciació social. Pel que fa als espais urbans, en aquest segle s'introdueixen mesures adreçades a millorar i dignificar els espais públics.

En el segle XIX se produeix l'entrada de Palma en la contemporaneïtat. La desamortització de Mendizábal durà l'enderroc de nombrosos convents i temples, que en alguns casos deixen nous espais públics en la ciutat, i que, en d'altres, reutilitzen els immobles per a nous usos públics i privats. La problemàtica entorn a la densitat de població i les epidèmies, la necessitat d'obrir noves vies per al trànsit rodat, junt amb el moviment higienista i l'especulació provocaran que, a finals del segle XIX, es demani la realització d'importants canvis urbans, com l'enderroc de les murades i el creixement de la ciutat fora murs. Amb l'excepció de la murada marítima –enderrocada a partir de 1875-, aquests canvis es produiran a partir dels primers anys del segle XX.

4. PROPOSTA DE NOVA DELIMITACIÓ DEL CONJUNT HISTÒRIC DE PALMA

Es proposa declarar com a part integrant del BIC tot l'àmbit del centre històric de Palma, que es correspondria amb l'espai delimitat per l'antic recinte murari i que actualment quedaria dins el perímetre definit pel traçat de les avingudes Gabriel Alomar

i Villalonga, Alexandre Rosselló, Plaça d'Espanya, avingudes Joan March, Comte de Sallent, Alemanya i Portugal, tal i com queda reflectit a la documentació planimètrica que s'adjunta

Amb l'ampliació del BIC fins a l'àmbit proposat es vol dotar de protecció jurídica, des de la legislació de patrimoni històric, a aquelles zones que el 64 quedaven com a zona de respecte, així com a aquelles zones que, dins l'espai de la ciutat intramurs quedaven fora d'aquella declaració i on de facto, i a la normativa urbanística municipal vigent, ja si li reconeixien els valors patrimonials com a Conjunt històric i on, per això mateix, ja s'aplicava la legislació de patrimoni històric vigent.

Per altra banda, no es considera necessari la delimitació d'un entorn de protecció, considerant que queden suficientment protegits tots els sectors del parcel·lari urbà que manté relació visual o física amb el nou àmbit delimitat com a Bé d'Interès Cultural.

5. PRINCIPALS DIRECTRIUS D'INTERVENCIÓ I MESURES DE PROTECCIÓ PER AL CONJUNT HISTÒRIC

Establir les directrius d'intervenció i mesures de protecció d'un conjunt resulta complex. Hi ha però una sèrie de directrius bàsiques, encaminades a protegir aquelles característiques i valors que han estat exposats en aquest informe i que són les principals que en motiven la seva declaració.

Un dels preceptes bàsics i evidents per tant, és que s'han de conservar les característiques tipològiques del bé, tant en els aspectes urbanístics com arquitectònics i ambientals. (art. 41.2.a: es mantindrà l'estructura urbana i arquitectònica del conjunt i les característiques generals de l'ambient i de la silueta paisatgística....)

Aquesta conservació tipològica hauria d'arribar també a la conservació a nivell de tipologia estructural de les edificacions, tècniques i materials de construcció tradicionals.

En aquest cas concret, existeixen alguns antecedents encaminats a aquesta tasca que d'alguna manera fa que no sigui alguna cosa ex novo sinó ja en funcionament. L'element més concret i més actual que és el PGOU de Palma, que per complir amb les exigències de la Llei, actua com a Pla Especial del centre històric.

Les intervencions arqueològiques dutes a terme en el centre històric de Palma han permès obtenir un progressiu coneixement de la seva evolució. Aquesta no només queda recollida a la possible presència de restes en el subsòl, sinó que l'estudi dels paraments i estructures de nombroses edificacions que configuren l'actual tram urbà han ajudat a obtenir una informació més precisa d'aquesta evolució. Per tant, hem de considerar el Conjunt Històric, com un jaciment arqueològic únic, l'estudi del qual ha de permetre refer i millorar la lectura de l'evolució urbanística de Palma, i per això és imprescindible que es realitzin intervencions arqueològiques, tant en subsòl com, en

determinats casos, també sobre cota zero (arqueologia vertical), de forma prèvia a la concessió de llicències per garantir la integritat del patrimoni.

Planejament urbanístic municipal

La **legislació vigent** assenyala uns preceptes concrets en relació al **planejament urbanístic** per a la preservació dels conjunts històrics:

- En l'art. 36, després de recordar que la declaració d'un immoble com a BIC vincularà els plans i normes urbanístiques que l'afectin, assenyala que en el cas d'un conjunt històric, entre d'altres, serà necessari elaborar, per part de l'ajuntament, "un pla especial de protecció o un instrument urbanístic de protecció, o adequar-ne un de vigent", que compleixi les exigències de la llei.

- En l'art. 37 assenyala que mentre no s'hagi aprovat definitivament aquesta normativa urbanística de protecció, "per a la concessió de llicències o l'execució de les atorgades abans d'iniciar-se l'expedient de declaració, serà necessària l'autorització de la Comissió Insular del Patrimoni Històric, i en tot cas, no es permetran alineacions noves, alteracions de l'edificabilitat, parcel·lacions ni agregacions". Una vegada aprovada definitivament aquesta normativa, els ajuntaments seran competents per autoritzar directament les obres que desenvolupin el planejament aprovat (excepte quan es tracti de monuments, zona arqueològica o zona paleontològica) i hauran de comunicar a la Comissió, en el termini màxim de 10 dies, les autoritzacions i llicències concedides.

- En l'art 39 fa referència als plans urbanístics dels conjunts històrics, assenyalant quins són els preceptes bàsics a incorporar:

- catalogació, tant si són immobles edificats com espais lliures interiors o exteriors, dels elements que formen part del conjunt, les estructures significatives i els components naturals de cada element i el seu entorn, dispensant una protecció integral als immobles declarats BIC i per a la resta un règim adequat i especial de protecció per a cada cas.
- Les remodelacions urbanes només es permetran excepcionalment quan impliquin una millora de l'entorn territorial o urbà i contribueixin a la conservació general del conjunt.
- S'haurà de mantenir l'estructura urbana i arquitectònica, com també les característiques generals de l'ambient. Les substitucions d'immobles seran excepcionals i només si han de contribuir a la conservació general del conjunt. Es mantendran les alineacions urbanes existents.

Demés articles

A part dels citats, hi ha a més tota una sèrie d'articles de la llei 12/98, del patrimoni històric de les Illes Balears, que també són d'aplicació: article 2 (col·laboració entre les administracions públiques), 3 (col·laboració del

particulars), 22 (protecció generals dels béns del patrimoni històric), 23 (protecció de béns immobles), 24 (suspensió d'obres), 26 (deure de conservació de béns culturals i catalogats), 27 (incompliment dels deures de conservació), 28 (reparació de danys), 29 (informes i autoritzacions), 36 (planejament urbanístic), 37 (autorització d'obres), 38 (instruments d'ordenació urbanística i mesures de protecció), 39 (plans urbanístics de conjunts històrics), 40 (llicències), 41 (criteris d'intervenció), i tot allò resulti d'aplicació del títol III (patrimoni arqueològic i paleontològic).

6. CONCLUSIONS

Tot atenent que l'actual delimitació del Conjunt Històric de Palma està clarament obsoleta, des del punt de vista dels estudis històrics i arqueològics que han anat definint l'evolució històrica de Palma, així com des de les actuals conceptualitzacions d'allò que conforma el patrimoni cultural, i que, de fet, ja el propi PGOU considera tot el nucli de Palma intramurs com un conjunt monumental unitari, entenem que és absolutament necessari una adequació del perímetre del Conjunt Històric per tal que aquest reculli la totalitat de la ciutat històrica de Palma.

Així doncs, de l'exposat fins ara, semblaria adient **proposar la incoació d'expedient de nova delimitació (ampliació) del Conjunt Històric de Palma amb la delimitació que figura a la documentació gràfica que s'adjunta.**

Palma, 21 de juny de 2010

La C.S. d'Arquitectura
de la D. I. de Patrimoni Històric

M. Francisca Cursach Pastor

El C. S de Béns Culturals
de la D. I. de Patrimoni Històric

Antoni Lozano Ruiz

La Tècnic en patrimoni artístic
de la D. I. de Patrimoni Històric

Francesca Tugores Truyol

La tècnica arqueòloga
de la D.I. de Patrimoni Històric

Helena Inglada